

Јакимовска Илина
(Скопје, Република Македонија)

ВО ПОТРАГА ПО ЧОВЕКОТ ОД МИНАТОТО - ВРСКАТА ПОМЕЃУ ИСТОРИЈАТА, СРОДНИТЕ ДИСЦИПЛИНИ И ПРОВЕРБИЈАЛНАТА МУДРОСТ*

Айсѝпракѝ: Текстот врши преглед на постојните дефиниции на поговорката како жанр на народната литература, како и на минатата и на сегашната релација помеѓу историјата и сродните научни дисциплини од една и паремиологијата (наука за проучување на поговорките) од друга страна. Се даваат неколку илустративни примери на познати историско-антрополошки дела во кои поговорката се користи како единствен или дополнителен извор за проучување. На крајот се анализираат две конкретни спрски поговорки кои се однесуваат на политичката историја на овој народ.

Клучни зборови: народна литература, паремиологија, поговорки, историска антропологија и сродни научни дисциплини

Изјавата на Б. Џ. Витинг која гласи: "За среќа кога е во прашање поговорката не е ни потребна никаква дефиниција, бидејќи сите знаеме што е тоа поговорка" можеби звучи како анегдота, но таа е толку често цитирана во различни текстови кои се занимаваат со паремиолошки проблеми (паремиологија - научна дисциплина чиј главен интерес се поговорките), што веројатно и самата наскоро ќе стане поговорка. Генерално, она што е прифатено како општо познато, па оттаму и непотребно да се дефинира, може да биде или крајно едноставно, или толку сложено што да не може да се вербализира. Во случајот со поговорката, една фраза која често пати се слуша гласи дека тоа е жанр кој се карактеризира со "релативна едноставност". Сепак, доколку некој почне да го истражува постоечкиот паремиолошки материјал и да ги следи истражувањата во оваа област, со текот на времето ќе стане свесен токму за таа *релативна* едноставност. Лингвистите, фолклористите, психолозите, социолозите, сите тие изгледа дека повеќе се занимаваат со 'оперативни' дефиниции кои служат на целите поставени во рамки на нивните сопствени истражувања, во рамки на нивната дисциплина, додека бројот на оние кои се осмелуваат да се фатат во костец со духот на поговорката кој не може да биде искажан со зборови, на оние кои се обидуваат да го рационализираат и артикулираат тоа претпоставено заедничко сознание за тоа што е поговорката, се во малцинство. Оттаму, поговорката понекогаш се дефинира како "морален совет кој се базира врз искуството...практична но и етички обоена мудрост", таа е "облик на неформално подучување" кое зацртува начини на однесување засновани врз нормативните стандарди поставени од страна на "групниот консензус" - тоа е реторички инструмент кој се користи за обликување на дејствија, социјална контрола и разрешување конфликти. Понекогаш тоа е лингвистички ентитет со сопствена структура, текст кој е подложен на законите

---

* Овој текст е резултат на проектот под наслов "Поговорките како релевантен материјал за историската антропологија - некои компаративни аспекти на јужно словенските поговорки", кој авторот го работеше во Меѓународниот институт за културолошки истражувања во Виена, Австрија, во текот на периодот 15 мај - 1 септември 1997. Истиот е објавен во Меѓународното електронско списание за истражување на поговорките De Proverbio (*E-journal of International Proverb Studies* "[De Proverbio](#)" volume 5, n.1, '99).

на одреден јазик на кој му припаѓа, но истовремено тоа е фолклористички ентитет, дел од традицијата. Најточна дефиниција изгледа дека е онаа која ги комбинира сите овие аспекти. Очигледната полифункционалност, хетероситуативност и полисемичност на поговорката се вистински предизвик за научните "ловци по богатство", па иако дел од тоа богатство е веќе извадено од длабочините, под нашите нозе лежи уште голем дел од него.

Каква е минатата и сегашната ситуација со релацијата помеѓу историјата и сродните научни дисциплини од една и поговорките од друга страна? Како што вели еден од ретките текстови кој се занимава со ова прашање - "поговорките досега не беа од голем интерес за историчарите, особено кога ќе се земат предвид бројот на текстови кои се однесуваат на поговорките напишани од страна на фолклористите, истражувачите на литературата и психолозите"(Obelkevich 1994). Според авторот, една од причините за оваа ситуација е општата анти-провербијална предрасуда која ги мачела образованите слоеви (а помеѓу нив и историчарите) долго време. Иако поговорката е пред сè фолклористички ентитет, нејзината популарност помеѓу историчарите доживеа промени во моментот кога овие две дисциплини (историјата и фолклорот) почнаа паралелно да се развиваат: "Дури и оние историчари кои беа заинтересирани за народната култура и селските обичаи долго време ги игнорираа податоците кои можеше да им ги даде фолклорот, можеби поради тоа што тие се чувствуваа неспособни да ја проценат неговата вредност со помош на инструментите на "историскиот критицизам". И покрај нивниот интерес за минатото, фолклористите, од нивна пак страна, често го сметаа фолклорот за нешто кое лежи вон рамките на историјата како наука. Иако историчарите и европските етнологии веќе со години соработуваат и разменуваат материјали, проблемот на врската помеѓу фолклорот и доминантната култура останува и понатаму тежок за разрешување и ретко се истражува", напиша Жан-Луј Фландрин во 1981. Поновите проучувања сепак ни разјаснија дека овој вид интердисциплинарен пристап не само што е добар туку е и задолжителен: "Историјата им е потребна на фолклористите (етнологите итн. - моја забелешка), за да им помогне да го разберат процесот на промени во народната култура; на историчарите пак фолклорот им е потребен за да им помогне да ја разберат улогата на народот во историјата"(Joynes 1989). Она што сака да го каже авторот на овој извадок е дека, помеѓу другото, социјалната историја, односно историската антропологија како еден вид, и/или пристап на социјалната историја, која се смета за 'нова историска парадигма', може да го употребува фолклорниот материјал како извор, како еден од 'новите' извори за 'новата' историја, покрај употребата на фотографии, статистиката, читањето на официјалните податоци на нови начини, како и обраќање повеќе внимание на физичките предмети кои припаѓаат на материјалната култура. Сепак, од аспект на традиционалното сфаќање, овие нови извори, на пример оние кои припаѓаат на усната традиција, а тие ги вклучуваат и поговорките, долго време биле сметани за "резервна певица за дивата на пишаните документи во историската опера". Секогаш беа преферирани официјални извори, а оние податоци извлечени од усното творештво претставуваа само алтернатива, втор (трет, четврт...) по значење извор, и тие беа толерирани само во случаи каде што не постоеше пишан документ. Но како што тоа го покажаа Јан Вансина и други реторичари на усните извори, податоците извлечени од усната традиција (Вансина бил првенствено заинтересиран за усните нарации, но неговите ставови можат да се применат на сите 'нови' податоци кои се употребуваат во историските истражувања), "служат за проверка на другите извори, како што и другите извори служат за проверка на податоците добиени од усното творештво...тие исто така можат да ни прикажат детали кои се инаку недостапни па оттаму

можат да го стимулираат историчарот (читај: и етнологот - моја забелешка) да ги реанализира податоците на нови, свежи начини" (Vansina 1985).

Ова е веројатно точен опис на она во колкава мера поговорките се користат од страна на историчарите, иако не онолку колку што теоретски би можеле да бидат користени. Сепак, работите не се толку едноставни колку што можеби изгледаат на прв поглед. "Поговорките и другите кратки форми ретко го привлекуваат интересот на историчарите, затоа што се често двосмислени, дури и контрадикторни и секогаш тешки за датирање"(Flandrin 1981). И навистина, збирките поговорки често пати не содржат суштински информации за историчарот - време и место, кога и каде биле собрани поговорките, а да не зборуваме за контекстот или посакуваното значење кое постои паралелно со она експлицитното. Оние поговорки кои се преведени од странски јазици често пати се вклучени во збирките без наведување на нивната верзија во оригинал и без да бидат одбележани како туѓи, многу поговорки не се воопшто земени предвид бидејќи тие не се вклопуваат во дидактичката или некоја друга цел на собирачот. Истражувачот никогаш не е докрај сигурен колку е комплетна и/или автентична збирката со која работи, особено доколку истражува култури кои имаат млада традиција на собирање поговорки - тогаш трагањето по континуитетот или променливата судбина на одредена поговорка е скоро невозможно. Сепак, изгледа дека и покрај сите тешкотии, обидот се исплати.

Постојењето на неколку такви примери - историчари кои успешно ја употребуваат поговорката како дополнителен извор, изгледа дека ја докажува оваа теза. Жан-Луј Фландрин е еден од нив. Во неговата книга "Семејствата во минатото"(Flandrin 1976), која се концентрира врз концептите на семејство, сродство и домаќинство, како и врз домашниот морал и сексуалниот живот во минатото, особено во Франција во текот на шеснаесетиот, седумнаесетиот и осумнаесетиот век, често пати се користат поговорки кои се поврзани со неговиот предмет на истражување - како пикторескна илустрација, како дополнителен извор, дури и како главен извор комбиниран со одредбите на обичајното право и црковните канони. Во поглавјето насловено "Сродството и соседските односи помеѓу селанството", кое се базира врз идејата дека обичаите кои го регулирале селскиот живот во Франција го фаворизирале членството на поединецот во селската заедница и соседството, наместо да ги фаворизира роднинските врски, кога зборува за соседската солидарност, која според него била особено силна помеѓу жените, како илустрација ја употребува следнава поговорка: "Две жени чинат кавга, три прават добар муабет, четири се веќе цел пазар", притоа обидувајќи се да го опише начинот на кој жените комуницирале: оговарајќи на праговите на куќите и среќавајќи се на традиционалните места за собирање на жените - бунарот и реката. Тука поговорката е употребена само како илустрација, но понатаму во книгата поговорките се употребени и како извор и силен методолошки инструмент. Зборувајќи за авторитетот на таткото и сопругот во однос на неговата жена, децата и слугите, и неговите должности, Фландрин од една страна ги цитира двата фундаментални текста на христијанска доктрина кои ја покриваат оваа сфера од социјалниот живот и го потенцираат суштественото значење на христијанството кога се работи за авторитетот на таткото или господарот - Четвртата заповед од Декалогот ("Почитувај ги своите татко и мајка, та твоите денови да бидат долги") и Посланието на Св. Павле до Ефесјаните (5.22 до 6.9), но од друга страна го прикажува секуларниот аспект на ова прашање кое започнува како слично со она христијанското но потоа, започнувајќи со осумнаесетиот век па наваму, доживува интересна промена (Kussi 1998). Нешто што започнало како "Жената што зборува како маж е како кокошка што вика како петел, и таа не вреди да се чува" во петнаесетиот и "За добриот и за лошиот коњ е потребно јаже, за добрата и за лошата жена стап" во шеснаесетиот, се претворило во "Мажот треба да биде придружник, а не

господар на сопствената жена" во деветнаесетиот. Објаснувањето на Фландрин на оваа еволуција на концептите на народната мудрост се состои во тоа што таа е резултат на трансформацијата на однесувањето, особено кога е во прашање општествената елита. Традиционалното општество, преку одредбите на обичајното право, не само што на мажот му давала инструмент за наметнување на неговата волја, туку исто така од него барало таа волја да ја наметнува, а доколку не го прави тоа мажот се сметал за виновен и бивал казнет. Мажот е исто така одговорен за моралот на неговата жена, па оттаму нему му е дозволено "да ја тепа се додека не почне од неа да тече крв, и тоа се додека тоа го прави со добра намера - 'боно зело', со намера да го поправи нејзиното однесување", вели една стара збирка на обичајни правила која датира од тринаесетиот век. Сепак, субординацијата на жената во однос на нејзиниот сопруг, која беше најексплицитно нагласена во прирачниците на теолозите-моралисти при крајот на шеснаесетиот и почетокот на седумнаесетиот век, на почетокот на осумнаесетиот веќе не е толку нагласена. "Авторитетот на таткото на семејството и Божјиот авторитет не само што взаемно се легитимизираат, туку и служат за легитимизирање на други авторитети - кралеви, господари, намесници и црковни лица кои себеси се претставуваат како татковци и претставници на Бога", пишува Фландрин, и навистина Црквата покажувала голем интерес кога е во прашање домашниот живот почнувајќи од петнаесетиот век, но буржујскиот менталитет на деветнаесетиот век, кој го сметал односот на мажот кон жената за примарен цивилизациски критериум, изгледа дека превагнал, па дури и повлијаел врз правилата чија основа лежи во црковниот морал". "...Тие како да го потврдуваат фактот дека во секојдневниот живот на домаќинството жената стана постепено и делумно еманципирана од туторството на нејзиниот маж", пишува Фландрин.

Фландриновата книга "Сексуалниот живот на западниот свет - развојот на ставовите и однесувањето" (Flandrin 1981), збир на претходно објавени и неколку необјавени текстови и предавања, е истражување на елементите, пред се на конвенциите, кои ја обликувале психолошката реалност (особено сексуалниот живот како многу значаен дел од таа реалност) низ вековите. Токму преку овие конвенции може да се добие историско толкување на психолошката реалност: "Надворешните манифестации на нашите нагони можат да бидат моделирани само преку конвенциите на одредена култура, нашите чувства стануваат очигледни само доколку се изразени со зборови и претстави кои ни ги нуди таа култура", пишува Фландрин на самиот почеток на книгата. Дури и кога тој не упатува на гореспоменатата дефиниција која вели дека поговорката е базирана врз нормативните стандарди воспоставени од страна на групниот консензус, Фландрин чувствува дека тоа е така, дека поговорката може да биде огледало на овие конвенции кои се од огромно значење за објаснувањето на чувствата и моделите на однесување: "И покрај сите резерви, тие (поговорките) сепак претставуваат драгоцен извор за проучување на историјата на човечките ставови, бидејќи тие претставуваат наш скоро единствен извор за оралните традиции на голем број луѓе од минатото". Би било логично но не секогаш оправдано, вели Фландрин, да се мисли дека во едно христијанско општество, како што било она на средовековниот или модерен Запад, одредбите (конвенциите) на религиозните закони биле одлучувачки. "Црковната доктрина никогаш не била пасивно прифатена од страна на целата популација...секое социјално милје прифаќа таква доктрина каква што одговара на нејзините сопствени потреби, нејзините обичаи и традиционални верувања", но врската е двонасочна - за да се приближат до народот, теолозите цитираат народни (не само библиски) поговорки во прирачниците за моралното однесување. Со цел да ги предупреди паровите во врска со правењето грев во текот на водењето љубов во нивниот брачен кревет, теологот Бенедикти во неговата изјава датирана 1584 ја употребува поговорката

"Човек може да се опише и од сопственото вино", која според него зборува за тоа дека еден маж не смее да се однесува со сопствената жена како со курва, дека иако телото на неговата жена му е на располагање, тој не треба да ја злоупотребува. "Како курва" би значело "како жена која е во потрага по телесни врски заради страст или задоволство", што е во спротивност со природата на чесната жена која треба да го бара само она што е добро за бракот - репродукција. Зборувајќи за децата, ставовите во однос на нив и воспитувањето кое нивните семејства се трудат да им го пружат, поглавјето 11 насловено како "Древни и модерни кратки форми кои се однесуваат на детето внатре семејството" е она во кое најмногу и во најдобра смисла се користат поговорките. Контрастирајќи ги француските поговорки кои се фокусираат врз грижите и лошите страни на имањето потомство, особено кога е во прашање мајката, истовремено суптилно пропагирајќи против репродукцијата ("Колку што имаш помалку пари и помалку деца, имаш и помалку грижи" - Каталонија, 1969), со оние кои се поутешни и кои го потчинуваат фомирањето на пошироки семејства ("Колку побројно, толку посреќно", Гасконија, 1916) и зборуваат против абортусот ("Мајките на абортираните бебиња се осудуваат самите себеси на пекол" - Каталонија, 1969), тој успева да ни претстави богата палета на чувства, сомневања и дилеми кои се поврзани со чудото на донесување дете на свет, и напорите истото да се одгледа. Со оглед на парадоксите и контрадикциите кои биле и се уште се присутни во нашиов свет, и со оглед на тоа што (со зборовите на Хедер), културата како целина не мора да претставува состојба на благословена хармонија, туку може подеднакво да претставува едно поле на тензија, не е изненадувачки овие контрадикции и тензии да ги најдеме рефлектирани во поговорките. Две поговорки од истиот период и регион можат да содржат многу различни, дури и контрадикторни ставови која се работи за едно и исто нешто. Освен тоа, луѓето се оние кои ги смислуваат и пренесуваат поговорките, а луѓето се разликуваат во начините на кои тие мислат и дејствуваат дури и кога припаѓаат на истата култура - понекогаш тие ги прифаќаат и пренесуваат заедничките вредности, понекогаш се обидуваат да им контрираат. Сепак, преку проучувањето на збирки поговорки од различни периоди, истражувачот може да издвои некои преовладувачки ставови. На пример, низ векови децата биле сметани за нечисти, за нив се велело дека "ја валкаат куќата и креветот на нивните родители", што е и смислата на следнава поговорка: "Онаа која спие со деца не секогаш се буди со чиста ноќница" (Баскија, 17 век), која во различни верзии продолжила да постои до 19 век. Но оваа тема изгледа дека исчезнува по 1880-та и е отсутна од збирките кои следат. Зошто е тоа така? "Објаснувањето би требало да се бара во начинот на кој децата биле воспитувани во врска со хигиената по почетокот на деветнаесетиот век" - пишува Фландрин. "Претходно, како што веќе знаеме, децата трчале наоколу без долна облека...и се олеснувале слободно во куќата или надвор...До девентаесетиот век и пред Запад да стане опседнат со чистотата, детската валканост била сметана за неодминлива непријатност". Сепак е интересно дека хигиената во позитивна смисла како тема била третирана во постарите поговорки, кои веројатно потекнуваат од латински ("Чистотата е пола здравје", Берн 1892), но само кога се работи за хигиената воопштено, додека оние кои се однесуваат на врската деца-хигиена, датираат од крајот на 19 век зборуваат само за детската влаканост. Детето не само што се смета за валкано, туку во прашање се доведува целата негова човечност. Иако поговорките како "За мало дете, малку тага" (Контгрејв, 1673), или "Ако едно умре, има повеќе леб за другите" (Гасконија) можеби звучат сурово, тие ги рефлектираат напорите за психолошко излегување на крај со детскиот морталитет без премногу емоции, и напор за прифаќање на детскиот морталитет на начин кој би резултирал со одржување на сопствената ментална рамнотежа. Родителите, можеби поради истата

причина, не се сметале себеси за одговорни ниту за зачнувањето ниту за смртта на детето - Бог е тој кој бил одговорен за тие нешта. Сепак, и овој став доживеал промени почнувајќи од 19-тиот век, како што е тоа рефлектирано во поговорките "Нека оние кои зачнуваат деца ги сносат последиците" (1904) и "Оние кои прават деца мора и да ги хранат" (1932), тие се знаци за растечката свесност и модерното разбирање на родителската одговорност во време кога "контрацептивните средства веќе се користеле низ цела Франција а црквата и државата започнувале да се загрижуваат" - знак на една Малтузијанска дебата која се појавува во поговорките.

Без оглед на тоа на кој начин се менувале ставовите кон децата со текот на времето, некои стари поговорки кои го изразуваат чувството на инфериорност и маката да се биде дете, и кои содржат пејоративната конотација кога некој возрасен го нарекуваат дете, односно кога го обвинуваат возрасниот за инфантилно однесување, се се уште прилично популарни. Фразите како "Јас веќе не сум дете" од петнаесетиот век и "Не се однесувај како дете" (недатирана) се уште можат да се слушнат во различни јазици, исто како и "Оди речи и на мајка ти да ти го избрише носот". Иако да се биде наречен 'дете' од една страна може да имплицира недостаток на разум ("Кога си млад, едноставно не ги знаеш работите"), од друга страна тоа може да имплицира невиност. "Невин како бебе" (1912) датира од седумнаесетиот век, но оваа прочистеност на срцето во контекст на традиционалното изразување, според Фландрин, има поинакво значење од она кое ние денес му го придаваме, дека е физички невозможно за новородените да се грешни, бидејќи тие, исто како и возрасните па и повеќе од тоа, тежнееат кон злото поради постоењето на првобитниот грев. Многу значајна пречка за навлегувањето на злото било соодветното воспитување. Да се воспитува тоа значело да се инструктира но не и да се казнува, иако овие два термина биле поврзани бидејќи воспитувањето се состоело од строг тренинг. Татковците биле сметани за најсоодветни воспитувачи, но мајките биле оние кои требало да бидат строги кон своите ќерки, да ги подучуваат на скромност и трудољубивност. Сепак би било грешка оваа "просветлувачка" педагогија да им се припише само на нормите на христијанството од една страна и на напорите присуството на деца во куќите да биде исплатливо од друга страна, пишува Фландрин, бидејќи обете можеби биле само изговор за родителите да ја наметнуваат својата волја врз нивните деца. "Дрвото мора да се накриви додека е младо" датира од дваесетиот век но "потекнува од едно традиционално сфаќање кое ја изразува (можеби на истиот начин како што отсекогаш и го правело тоа - моја забелешка) волјата за моќ на родителите во време кога нивниот авторитет почнал да се дезинтегрира".

Нашиот втор и посвеж пример на историчар кој употребува поговорки во неговите истражувања е уште еден Французин - Жак Жели и неговата книга "Историја на раѓањето - фертилитет, бременост и раѓање во рана модерна Европа" (Felix 1991). Книгата е резултат на истражување кое навлегува во антропологијата на раѓањето деца, базирано врз огромен број различни извори - медицински, религиозни, правни, црковни, етнографски. Сите тие служат за следење на развојот и промената на 'начинот на кој општеството го прима новороденото дете во своите преградки', суштествен елемент за разбирање на ставот на општеството кон животот воопшто. Како што вели една алзаска поговорка која е мото и со своето значење го покрива целото второ поглавје: "Оној кој нема деца нема причина да живее". Таа како да претставува резиме на она што авторот сакал да го истакне - дека во рамките на проучуваните култури, одржувањето на животот било сметано за суштествено биолошко барање од секое живо суштество и дека неисполнувањето на ова барање се сметало не само за биолошка туку и психолошка, културолошка пропаст. Биолошката причина за ваквата "пропаст" или "успех" биле меѓу другото "месечните црвени цвеќиња" односно женскиот менструален циклус. Присуството на овие "цвеќиња" биле

сметани за примарен знак за капацитетот за репродукција на одредена жена, тие биле доказ за интензивниот внатрешен живот. Ова повторно го илустрира една цитирана поговорка - "Нема семе без цвеќе", нема потомство без да постои женско тело кое има нормални циклуси, тело кое би требало да биде родно како дрво, активно како што се активни сите природни сили кои се скоро секогаш во женски род во латинскиот јазик, но исто така и во германскиот. Ова тело преживува огромни и очигледни трансформации во текот на бременоста, но на самиот почеток овие знаци се замаглени и никогаш не се до крај сигурни за да се одреди дали некоја жена е бремена или не. Селанките имаат сопствени 'тестови' и верувања во однос на ова прашање а поговорката која се цитира во петтото поглавје "Сплескан стомак, во него дете" го одразува верувањето дека во текот на првите недели од бременоста органите (особено матката) се стеснува, дека "матката го прегрнува семето за тоа да не избега, па стомакот се намалува". Употребени се уште неколку поговорки за да се опишат ставовите и верувањата кои преовладуваат по зачнувањето на детето. "Првото залче оди кај детето" е употребена од страна на Жели во контекст на раширеното верување дека бремената жена ги дели своите оброци со детето кое го носи и дека кога се дели храната детето има приоритет, со оглед на недоволната и монотоната секојдневна исхрана на мнозинството луѓе во минатото.

Да се биде роден во одреден час, ден или месец исто така претставувало добар или лош знак. Во таа смисла алзаската поговорка "Детето родено во недела е среќно" се користи за да се илустрира верувањето дека недела е среќен ден, ден на сонцето и на Воскресението, наспроти лошиот знак на тоа да се биде роден во петок, денот на Христовата смрт. Некои месеци исто така значеле лоша среќа за новороденото дете - "Месецот август, од никого посакуван" и "Ништо што е родено во мај не е вредно". Ова се поговорки кои го отсликуваат широко распространетото верување дека среќата никогаш не им се насмевнува на децата родени во август, додека оние родени во мај биле сметани за идиоти. За жал, авторот не ни укажува на потеклото на овие верувања. Верувањето во добра и лоша среќа е исто така отсликано и во една друга провербијална фраза - "Да се биде роден со кулавка" е провербијален опис за некој кој е роден среќен, како во изразот "роден под среќна звезда". "Кулавката" е всушност дел од амниотичката мембрана кој ја покрива главата на некои новородени бебиња, за која се сметало дека има натприродна моќ. Жели овој пат ни дава пошироко социјално и етнографско објаснување на потеклото на ова верување и, последователно, на потеклото на поговорката, започнувајќи со римските бабици кои ја краделе оваа мембрана и им ја продавале на адвокатите кои сметале дека носејќи ја со себе ќе имаат поголем успех на суд, до митот за Бенанданти, еден вид братство чии членови биле оние родени со ваква "кулавка", па оттаму и способни да комуницираат помеѓу светот на оние предвреме починатите и живите, кои биле сметани и за заштитници на жетвата. И на крај, поговорката од Алзас "Какво што е полето, таков ќе биде и родот" или во многу јазици популарната "Јаболкото не паѓа далеку од дрвото" (Mieder 1995) и нејзината верзија "Каков татко, таков син", се цитирани за да посочат кон генетскиот факт на постоењето наследни црти кои се пренесуваат од родителите на децата (кога се работи за позитивни, но исто така и за негативни карактеристики), и можеби преку препознавањето на оваа сличност да го убедат таткото дека тој е навистина "креаторот" на детето.

Дејвид Ворен Сабан е уште еден пример на историчар кој употребува поговорки во неговите истражувања. Тој ја употребува поговорката "Не ставај млади пчели во полна кошница" како илустрација, но во исто време и како реторичко средство за неговата нарација. Имено, тој се обидува оваа поговорка да ја контекстуализира во две негови дела - "Сопственост, продукција и семеен живот во Некерхаузен, 1700-1870" (Sabean 1990) и во парафразирана верзија во

"Млади пчели во празна кошница: Релацијата помеѓу машките роднини во едно јужно германско село околу 1800"(Sabean 1990). Иако од различни агли и покривајќи различни периоди, обете дела се фокусираат врз прашањата на сопствеништвото и наследувањето, и оваа поговорка служи како почетна точка при објаснувањето на стратегиите кои се преземаат во однос на релативно комплицираниот процес на поделба на земјиштето во Германија, стратегии кои биле вклопени во одредена група правила. Поговорката сепак се употребува како одраз на практичната мудрост, бидејќи како што вели Сабеан, "воопштено зборувано, помладата генерација била обезбедена со доволно земја за да биде врзана за селото и за интересите на нивните родители". При стапувањето во брак на некој млад пар, како и при повлекувањето или смртта на постарите, биле правени различни аранжмани за децата да се обезбедат со имот (преку подароци, продажба, доделување земјиште за годишна рента итн.), но дури по смртта на родителите децата добивале дел од финансиското и имотното наследство кое им го доделувал законот. Ова, според Сабеан, е заради тоа родителите да задржат голем дел од својата моќ над нивните деца во текот на целиот нивен живот, средство за "криење на изворите на моќ под плаштот на практичната идеологија".

До сега разгледавме неколку примери за тоа како се употребуваат поговорките во рамки на пошироки антрополошки проучувања: како описи и/или илустрации, акко поддршка на одредена теза, како дополнителен или главен извор врз кои се гради тезата. Сите тие зборуваат за нешта кои биле сметани за значајни - семејство, деца, полови улоги, сексулен живот, на начин кој понекогаш е разбирлив во универзални рамки (тоа се поговорки кои е најлесно да се контекстуализираат па оттаму и почесто се употребуваат во ваквите истражувања), но понекогаш тие се однесуваат на ситуации, места и лица кои можат да бидат разбрани само во рамки на одредена култура или лице кое е добро запознаено со таа култура. Можеби токму тие се најкорисни за историско и компаративно антрополошко проучување. Искуството (а тука се мисли како на индивидуалното, така и на целокупното искуство на една култура) е она што ги разликува луѓето и културите едни од други. "Овие информации ја насочуваат сета наследена култура - бидејќи "култура", тоа е она што е во умот. Тоа е еден огромен збир на информации кој е суштествен за континуитетот на културата и репродукцијата на општеството од генерација во генерација"(Vansina 1985). Поговорките се специфична сублиација на тоа искуство, отсликувајќи ги но исто време и активно учествувајќи во процесите на културен "дијалектички континуум", процесите на Традиција и Надградба. Со оглед на тоа што нивната улога често се состои од тоа да бидат интегративен фактор на одредена култура, тие помагаат во создавањето и одржувањето на чувството на "колективен идентитет". Иако оваа цел може да биде постигната од страна на оние поговорки кои се однесуваат на било кој аспект на човечкиот живот, поговорките кои се однесуваат на одредени настани или искуство од политичката историја изгледа дека се оние кои се најексплицитни кога се работи за создавањето и пренесувањето на дистинкцијата "ние" и "другите"(Kerewsky-Halpern 1979). Ова е особено видливо кога се работи за Балканот (особено кога се во прашање Јужните Словени) и нивните поговорки. Јужнословенското провербијално наследство (исто како и неговото усно наследство воопшто) е екстремно богато и витално - постојат поговорки кои се однесуваат на скоро сите аспекти на животот и тие се се уште во употреба во секојдневниот говор, дури и од страна на помладата генерација. Помеѓу овие поговорки постојат многу алузии на далечни историски настани - на пример српските, македонските и бугарските поговорки често пати содржат алузии на одредена (туѓа) култура и/или нација со кои тие дошле во допир во текот на историјата, тие го потенцираат чувството на загроеност, страв и недоверливост (најмногу во однос на Турците), или пак

посочуваат на одредена историска епизода која била особено значајна за идниот тек на настаните. Во овој случај ќе бидат истражени две српски поговорки, бидејќи тие нудат најбогата позадина за целта на овој текст: изгледа дека помнењето на овие настани и нивните последици, како и пренесувањето на воспоставените претстави за 'другите' е од витална важност, можеби токму поради создавањето и одржувањето на гореспоменатиот 'колективен идентитет' (Halpern and Kerewsky - Halpern 1972). Обете поговорки се земени од познатата збирка српски поговорки на Вук Караџиќ. Земањето на поговорка директно од страниците на една збирка заради проучување е малку проблематично, особено кога ќе се земе предвид релативната младост на јужнословенската традиција на собирање поговорки. Истражувачот никогаш не е сигурен колку одредена поговорка е навистина дел од усната традиција, или пак таа е само дел од намерите, фантазијата и креативноста на собирачот - отсутството на можноста да се следи судбината на одредена поговорка низ времето во тек на повеќе од еден век (што е можно кога предвид ќе се земат поговорките на народите од германското говорно подрачје кои имаат подолга пишана традиција и традиција на собирање поговорки) и потпирањето врз она што е запишано од страна на собирачите, е голем проблем во дефинирањето на категориите 'реално' и 'измислено'. Мала помош во овој случај би било земањето предвид на репутацијата на Караџиќ кој имал пристап на етнолог, и кој често пати забележувал кога и каде била собрана одредена поговорка, како и контекстот. Сепак, 'најсигурниот' начин, без оглед на тоа дали му веруваме на собирачот или не, е да ги комбинираме и споредуваме поговорките со други извори - можеби тогаш тие ќе можат да ни кажат нешто, ако ништо друго тогаш барем нешто што веќе го знаеме.

Првата поговорка која ќе ја истражуваме гласи "Јао мени откако је Лазо на Косово погинуо". За историчарот, особено оној кој се занимава со балканска или српска историја, приказната зад оваа поговорка е повеќе или помалку јасна, а споменатите имиња познати. За сите останати е потребно кусо објаснување. Дванаесетиот и тринаесетиот век според некои автори ја преставуваат 'златната ера' на српската национална држава, кога таа го постигнала својот зенит за време на дваесет годишното владеење на Стефан Душан (1331-55), најпознат по "Душановиот законик", владетел со голема владетелска моќ чиј двор станал центар на уметноста и литературата. За жал со смртта на Душан заминала и неговата моќ, а неговите територии станале плен на алчни феудалци. По битката на Марица, кнезот Лазар и неговиот роднина Вук Бранковиќ станале господари на најзначајниот дел на она што некогаш претставувало Душаново царство. Некои од феудалните господари го признале авторитетот на Лазар, а северна Србија била реставрирана под силна централна власт. Токму во тој момент турскиот султан Мурад одлучил да го заврши освојувањето на Балканскиот полуостров. Лазар, заедно со Босанците и Албанците, застанал против Турците, но за време на битката на Косово Турците биле посилни отколку сите овие војски заедно. Мурад, исто како и Лазар биле убиени во битката, но нивните наследници, Бајазид (син на Мурад, кој бил прогласен за султан во текот на битката, веднаш по смртта на татко му) и Стефан Лазаревиќ постигнале договор кој формално ја воспоставил инфериорната позиција на Србите. Овој настан значи претставувал пораз на Србија, кој бил следен од долги векови под отоманска власт, но иако делува како парадокс, поразот бил повод за појава на богато усно творештво, кое било средство за зачувување на колективниот идентитет. Поговорките биле дел од тоа творештво. Во таа смисла забелешката на Тејлор дека "Поговорките кои вградуваат историски алузии се ретки и со краток век...алузијата мора да биде толку генерална што нејзината врска со историскиот факт да не може да биде идентификувана"(Taylor 1995) во овој случај не е точна - поговорката зборува, и тоа со нагласена емотивност, за

историски настан (и уште повеќе - за пораз), дури пет века по самиот настан (битката се случила во 14 век, а збирката на Караџиќ била комплетирана при крајот на 19-ти)!

Вакви резултати можат да се добијат и при проучување на други поговорки кои се однесуваат на политичката историја. Во случајот со српските поговорки таква би била и следнава: Србин коси, Шваба носи; Србин бере, Шваба ждере. Иако нејзината позадина можеби не е толку очигледна како позадината на првата проучувана поговорка, таа најверојатно се однесува на времето на австро-унгарското владеење со српските земји, односно попрецизно на владеењето со територијата која денес на север се граничи со Унгарија - Војводина. Историјата на австро-унгарското присуство на овој дел од Балканот е преплаван од настани, но во однос на оваа поговорка ќе посочам само кон неколку моменти кои сметам дека се значајни за нејзино објаснување.

Од времето кога била ослободена од Турција, до првата светска војна, Војводина била постојано под австро-унгарско владеење. Иако револуцијата од 1848/9 ги укинала феудалните економски односи на целата територија на Хабсбуршката монархија, Војводина се уште поседувала големи парчиња земја кои биле под феудална сопственост. Во согласност со очекувањето на селаните напуштањето на феудалните односи значеше враќање на земјиштето кое им било одземено порано. Тоа требало да се стори преку судски процес воден помеѓу богатите сопственици и селаните, но судските одлуки биле намерно пролонгирани со години, дури и децении. Капитализацијата на економијата имала огромно влијание врз сопствеништвото, но таа исто така била причина за некои други процеси кои започнале претходно. Сегрегацијата на земјиштето комбинирано со различни малверзации од една страна и можноста да се купи земја довело до ситуација во која српското селанство станало субординирано примерно на богатите земјишни сопственици и капиталисти од редот на владеечките нации. Статистичките податоци кои се однесуваат на сопственичките релации во различни делови на Војводина Административната агенција за земјоделство од Нови Сад од 1919 (Gadzesa) покажува дека Унгарците и Германците (во горенаведената поговорка пејоративно означени како "Шваби"), имале многу силни позиции кога било во прашање сопствеништвото на земја - тие ги поседувале најголемите имоти, додека Србите поседувале средни, мали и екстра мали поседи или пак не поседувале ништо. Интересна е ситуацијата во Бачка, каде статистиките покажуваат дека всушност Унгарците претставувале мнозинство од оние кои не поседувале ништо, но причината за тоа бил фактот дека колонизацијата на Бачка во времето кога биле собрани податоците била се уште во зачеток во споредба со другите делови на Војводина. Друга причина било тоа што унгарските државни власти се обидуваале на сите начини да го зголемат бројот на Унгарците на ниво на мнозинство без да се грижат околу тоа дали колонизираното население добивало или не добивало земја. Без оглед на тоа како се развивале овие сопственички односи во текот на времето, факт е дека формалното ослободување на претходно феудално зависните селани, кметови без земја кои во ситуација на бавна капитализација на производството не можеле да ја сменат професијата, и кои не можеле да си дозволат да емигрираат, немале многу избор. Еден од нивните 'избори' бил да работат за 'Швабите', но гневот кој произлегувал од тоа, кој е изразен во гореспомената поговорка, довел до развојот на социјалистичкото движење, движење за радикални промени во сопственичките права кои конечно биле воспоставени во 1919.

Поговорките не се радикални историски инструменти, ниту пак се фактографски ориентирани. Тие не ни пружаат историски податоци во традиционалната смисла - но ние и онака сме преоптоварени со таков тип податоци. Комбинирани со други извори, тие можат да ни ја покажат друга

страна на приказната, да ни покажат како различните животни аспекти биле или се рефлектирани во умот на луѓето, што се смета за значајно и како одредена култура го перцепира нејзиниот микро свет, па оттаму што е она што таа го помни и го пренесува, како се гледа на 'другите', како гневот и стравот од тешките времиња се артикулира и, како што би рекле психолозите, тој се компензира преку таа артикулација. Поговорките, како што се надевам покажа овој текст, можат да му помогнат на научникот кој е во потрага по "тоталната" слика да сирне барем малку во тој свет од минатото, да го разбере човекот од минатото, кој според зборовите на Диркем, е дел од сите нас.

Литература:

Obelkevich 1994

Obelkevich, James: "Proverbs and Social History", In: Wise Words, Essays on the Proverb (Ed.), Garland Publishing Inc., New York & London, 1994.

Joyner 1989

Joyner, Charles: "A Tale of Two Disciplines - Folklore and History", In: Folklore and Historical Process (Ed.), Institute of Folklore Research, Zagreb, 1989.

Vansina 1985

Vansina, Jan: "Oral Tradition as History", Madison Wisconsin, 1985, p. 27.

Flandrin 1981

Flandrin, Jean-Louis: "Sex in the Western World - The Development of Attitudes and Behaviour", Harwood academic publishers, 1981, p.203.

Flandrin 1976

Flandrin, Jean-Louis: "Families in former times - Kinship, Household and Sexuality", Cambridge University Press, 1976.

Kussi 1998

One of the latest texts on the relation between Cristian and proverbial wisdom is: Matti Kussi, "Christian and Non-Christian", De Proverbio, v.4, n.1, 1998.

Flandrin 1981

Flandrin, Jean-Louis: "Sex in the Western World - The Development of Attitudes and Behaviour", Harwood Academic Publishers, 1981.

Felis 1991

Felis, Jacques: "Fertility, Pregnancy and Birth in EarlyModern Europe", Polity Press, Cambridge, 1991.

Mieder 1995

For an extended study of this proverb's origin and meaning see: Wolfgang Mieder, "The Apple Doesn't Fall Far From the Tree - A Historical and Contextual Proverb Study Based on Books, Archives and Databases", De Proverbio, Electronic Journal of International Proverb Studies, v. 1, n.1, 1995.

Sabeau 1990

Sabeau, David Warren: "Property, Production and Family in Neckarhausen, 1700-1870", Cambridge University Press, 1990.

Sabean 1990

Sabean, David Warren: "Young Bees in an Empty Hive: Relations between Brothers-in-law in a South German Village around 1800", in *Interest and Emotion*, ed. Medick and Sabean, pp. 171-186.

Vansina 1985

Vansina, Jan: "Oral Tradition as History", *Madison Wisconsin*, 1985, p. 147.

Kerewsky-Halpern 1979

Kerewsky-Halpern, Barbara: "Speech as Ritual and Process: Aspects of the Ethnography of Communication in Serbia", *Doctoral disertation*, 1979.

Halpern and Kerewsky - Halpern 1972

Halpern, Joel M and Kerewsky - Halpern, Barbara: "A Serbian Village in Historical Perspective", *Waveland Press, Inc.*, 1972.

Taylor 1996

Taylor, Archer: "The Study of Proverbs", *De Proverbio* 2 (1), 1996.

Gadzesa

The data are derived from: Nikola Gadzesa, "Posedovni odnosi u Vojvodini pred I svetski rat", in: *Jugoslovenski narodi pred I svetski rat*, *Srpska Akademija nauka i umetnosti*, posebna izdanja, kn. 61.